

NUMERATIV BIRLIKLERDİN LINGVOMÁDENİY ÓZGESHELİKLERİ

Aimuxammetova Aziza Maxsetbayevna
2-kurs tayanış doktorantı

Kúndelikli turmista adamlar sanlardan hár túrli kontekstlerde paydalanadı. Olardı tek esaplaw ushın ğana emes, al waqıttı aytıw ushın da, bahalar jazılğan platlarda, futbol balları, marafondağı juwırıwshılardıń dárejesin belgilew, telefon sıyaqlı avtobus jolları ushın sanlar qollanıladı. Solay etip, ol yamasa bul jaǵdayda kópshilik mádeniyatlardıń ruwxıy mazmunında sanlar ról oynaydı. Álbette, adamlar bar jerde sanlar, numerologiya hám esaplaw sistemaları bar. Óz náwbetinde sanlar ilimniń qálegen tarawına kirgizilgen. Demek, til bilimi hám lingvokulturologiya da bunnan shette qalmaydı.

Sanlı simvolizmniń izertlew nátiyjeleri sonı kórsetedi, Evropa hám túrkiy mádeniyatlardıń mifologiyalıq hám diniy kelip shıǵıwı sebepli túrli mádeniyatlarda sanlardı túsiniw hár qıylı. Biz bilemiz, túrkiy mádeniyat túrli din hám mádeniyatlardıń aralasıwı nátiyjesinde júzege kelgen, sonıń ushın da túrkiy mádeniyat Evropa mádeniyatına qaraǵanda sanlı belgilerge bayıraq. Batis mádeniyatında san túsiniwiniń maqullawdıń tiykargı faktori xristianlıq, xristianlıqtıń tiykarı bolsa áyyemgi grek filosofiyası edi [5;1]. Demek, Batis mádeniyatındağı sanlar menen baylanıslı túsiniwler olarǵa bolǵan isenim ushın kóbirek pragmatikalıq hám biraz ilimiy tiykarǵa iye. Bul olardı analizlew hám qalıplestiriwdi baqlawdı anıqlastıradı.

Dúnyadağı xalıqlardıń ózine tán mádeniyatı, mentaliteti bar eken, "sanlı dúnyaqaras" hám "sanlı pikirlew" de túrlishe sáwlelenedi. Olardıń seması hár bir xalıqtıń kognitiv dúnyasında qayırılı yamasa qayǵılı túrde kodlanadı. Biraq sonı da este tutıw kerek, bir mámleketlerde "áwmetsiz" esaplangan cıfrlar baska mámleket mádeniyatında "áwmetli" esaplanadı.[1;2]

G.Kdırbeva óziniń ilimiy jumısında sanlardıń áwmetli yaki áwmetsizlik máni beriwı haqqında tómendegishe aytıp ótken; "Sanlardıń tek ğana unamlı emes, al olardıń unamsız konnotaciyası da hár bir millet mádeniyatında ádewir keń tarqalǵan. Olardıń usı mánislerin úyreniw unamsız mánistegi sanlar "ólim," "baxıtsızlıq," "jalǵızlıq" sıyaqlı túsiniwlerdi sáwlelendiredi hám olardıń etimologiyasını izertlew olardıń mifologiyalıq konseptosferalar menen baylanısların kórsetip berdi. Bular qatarına 4, 9, 13, 17, 26,...39 sanların kirgiziw múmkin. Norvegiya, Shveciya, Portugaliya hám Ullı Britaniya xalıqlarınıń mádeniyatında 13 sanı "baxıtsızlıq" koncepciyasınıń júzege keliwshisi esaplanadı. Biraq italiyalılar hám amerikalılar ushın bul san "áwmet" túsiniwiniń sáwlelendiriwshisi dep tabılǵan." [3;149]

Lingvokulturologiyanıń tiykarǵı ideyası til hám mádeniyat arasındağı tıǵız baylanıslar ideyası bolıp tabıladı. Til mádeniyat penen úziksiz baylanıslı bolıp, mádeniyat til birlikleriniń mazmunın bildiredi hám olar, óz náwbetinde, belgili bir mádeniyat tasıwshılarınıń is-háreketlerin belgileydi. Til tek adamlar arasındağı qarım-qatnas hám pikirdi bildiriw emes, bálkim mádeniy bilimlerde toplanıw ushın da en áhmietli qural bolıp tabıladı. Ol xalıq mádeniyatınıń salmaqlı bólegi bolıp, úrp-ádet hám dástúrleri menen birge xalıqtıń mádeniy miyrası esaplanadı. Bizinshe, til hám mádeniyat óz ara tásir etiwshi eki sistema sıpatında baylanısqan bolıp, olardıń kesilispesinde lingvokulturologiya júzege keledi.[2;1].

Sanlar tariyxı boyınsha kóplegen mádeniyatlarda simvolikalıq mániske iye bolǵan. Mısal retinde, F.X.Qosimova óz jumısında sanlar haqqında tómendegi maǵlıwmatlardı beredi[3;2].

Kóplegen mádeniyatlarda bir sanı birlikti, birinshilikti hám hámme nárseniń baslanıwın bildiredi. Ol kóbinese quday yaki pútkil jaratılıstıń deregi menen baylanıstırıladı. Ayırım milletlerde, bir sanı - birlik, ğárezsizlik hám jańa baslamalar mánisin anıqladı.

Eki sanı kóbinese eki táreplemelik hám teńsalmaqlılıq penen baylanıstı kórsetiwı múmkin, bir-birin toltırıwshı, qarama-qarsı kúshler, máselen, jaqtılıq hám qarańǵılıq, erkek hám hayal yamasa jaqsılıq hám jamanlıq. eki sanı kóbinese eki táreplemelik, teń salmaqlılıq hám sheriklik mánisin bildiredi. Qıtay mádeniyatında ol "baxıtlı" dep esaplanadı, sebebi ol "baxıtlı" degen sózge uqsaydı.

Úshti kóbinese muqaddes san dep esaplaydı. Xristianlıqtağı muqaddes úshlik, sonday-aq, qudaylıq hám basqa da kóplegen ruwxıy dástúrlar menen baylanıslı. Úsh sanı kúshli hám kóp mádeniyatlarda qutlı san. Ol kóbinese dóretiwshilik, ósiw hám keńeyiw menen baylanıslı.

Tórt kóbinese turaqlılıq, tártip hám fizikalıq dúnya menen baylanıslı. Kóbinese tórt element (jer, hawa, ot hám suw), tórt máwsim yamasa tórt baǵdar. Tórt sanı turaqlılıq, dúzilis hám tártip penen baylanıslı. Aziya mádeniyatlarında bul sóz "baxıtsız" dep esaplanadı, sebebi ol "for" sózine uqsas esitiledi. Qıtay hám yapon tillerinde "ólim" mánisin bildiredi.

Bes sanı kóbinese insannıń sezimleri hám fizikalıq denesi menen baylanıslı. Ol ayırım ruwxıy dástúrlerde bes elementti (jer, hawa, ot, suw hám efir) anlatıwshı sıpatında da kóride. Bes sanı kóplegen mádeniyatlarda baxıtlı san esaplanadı.

Kóplegen mádeniyatlarda altı sanı úylesimlilik, teńsalmaqlılıq hám muhabbat sanı. Ol sonday-aq, Injildegi altı kúnlik jaratılıw menen baylanıslı.

Jeti kóbinese baxıtlı yamasa muqaddes san sıpatında kóride hám ruwxıylıq, tolıqlıq yamasa jetiklik penen baylanıslı. Sonday-aq, ol kóbinese induizm hám buddizmdegi jeti chakra menen baylanıslı. Jeti sanı kóplegen xalıqlarda joqarı ruwxıy hám mistikalıq san esaplanadı. Ol kóbinese aqıl, bilim, intuciya, ishki sezim menen baylanıslı.

Juwmaqlap aytqanda, sanlar simvolikalıq tilde úlken áhmiyetke iye bolgan. Áyyemgi civilizaciyalardıń muqaddes sanlarınan, sanlardıń házirgi zaman úrp-ádetlerindeki áhmiyeti sanlar hár dayım mánis hám kúsh penen bayıtılǵan. Kórip ótkenimizdey, sanlardıń simvolıqlıq mánisleri mádeniy kontekst hám anıq talqılawǵa baylanıslı keń túrde ózgeriwi múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Abdirayimov A.O. "O'nlik sonlarning lingvomadaniy tadqiqi xususida" RESEARCH FOCUS | VOLUME 2 | ISSUE 3 | 2023
2. Abdirayimov A.O "Sonlarning lingvomadaniy tadqiqi va milliy-mental xususiyatlari" Vol. 39 (2023)
3. Kdirbaeva G.K "Mifologik konseptosfera birliklari lisoniy voqealanishning kognitiv-diskursiv xususiyatlari" Filol ilm d-ri diss – Nukus, 2024. -149 b.
4. Qosimova F.X. "The symbolic meaning of numbers in culture". JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS Volume-28_Issue-2_May_2023
5. Uchkurova Sh.Sh "Comparative study of the axiology of numerals in English and uzbek linguoculture" Research journal of analysis and innovations. Volume 2, Issue 6 June, 2021
6. Жалгасов Н., Тнибаева Г. Translation of English proverbs with Uzbek proverbs //Преимущества и проблемы использования достижений отечественной и мировой науки и технологии в сфере иноязычного образования. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 216-218.
7. Khudaibergenov, A. A. (2023). THE ROLE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN MODERN LINGUISTICS. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES*, 4(02), 1-5.
8. Сапаров С. П. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО И КАРАКАЛПАКСКОГО ЯЗЫКОВ //ХАБАРШЫСЫ. – 2022. – Т. 3. – С. 195.